

ЧЕРНЕНКО А. П.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права
(Дніпропетровський університет
імені Альфреда Нобеля)

ШИЯН А. Г.,

старший викладач кафедри
кримінально-правових дисциплін
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

РОЛЬ СУДУ В ПРОЦЕСІ ДОКАЗУВАННЯ ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

У статті досліджено теоретичні питання участі суду в процесі доказування під час кримінального провадження. На основі аналізу думок учених та норм чинного Кримінального процесуального кодексу України авторами робиться висновок про необхідність розширення активної ролі суду в процесі доказування, а також висловлюються пропозиції щодо вдосконалення окремих норм, що визначають роль суду в доказуванні.

Ключові слова: встановлення обставин, що є предметом судового розгляду, доказування, роль суду в доказуванні під час кримінального провадження.

В статье исследуются теоретические вопросы участия суда в процессе доказывания в ходе уголовного производства. На основе анализа мнений ученых и норм действующего Уголовного процессуального кодекса Украины авторами делается вывод о необходимости расширения активной роли суда в процессе доказывания, а также высказываются предложения по совершенствованию отдельных норм, определяющих роль суда в доказывании.

Ключевые слова: установление обстоятельств, являющихся предметом судебного разбирательства, доказательств, роль суда в доказывании в ходе уголовного производства.

The article explores the theoretical issues of participation in the court process evidence in criminal proceedings. Based on the analysis of opinions of scientists and norms of the Criminal Procedural Code of Ukraine, the author concludes that the need to enhance the active role of the court in the process of proof and makes suggestions to improve certain rules defining the role of the court in proving.

Key words: determination of circumstances that are the subject of trial, evidence, role of court in evidence in criminal proceedings.

Вступ. Перш ніж розкрити суть питання, сформульованого в назві статті, спочатку слід, на нашу думку, з'ясувати, по-перше, що являє собою процес доказування під час кримінального провадження, по-друге, хто бере участь у цьому процесі та їхні ролі.

Ці питання не є новими для теорії кримінального процесу. Водночас вони досить проблемні, але при цьому вкрай важливі.

Треба сказати, що доказування, яке, на думку більшості науковців, є основою кримінально-процесуальної діяльності, було предметом дослідження майже всіх науковців-процесуалістів. Доказування в кримінальному процесі досліджували Ю.П. Аленін, Р.С. Белкін, А.І. Винберг, В.Г. Гончаренко, Ю.М. Грошевий, В.П. Гмирко, В.Я. Дорохов, А.Я. Дубинський, В.С. Зеленецький, О.В. Капліна, Л.М. Карнеєва, Є.Г. Коваленко, І.І. Котюк, Л.М. Лобойко, І.М. Лузгін, В.З. Лукашевич, П.А. Лупинська, В.Т. Маляренко, О.Р. Михайленко, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, І.Л. Петрухін, М.А. Погорецький, О.Р. Ратинов, М.В. Салтевський, Н.В. Сибільова, С.М. Стахівський, М.С. Строгович, В.М. Тертишник, В.Т. Томін, Л.Д. Удалова, Л.Т. Ульянова, Ф.Н. Фаткуллін, О.Г. Шило, М.Є. Шумило та інші дослідники.

У роботах названих науковців розглядалися питання, пов'язані як із поняттям доказів, доказування, так і суб'єктів доказування, у тому числі й ролі суду в доказуванні. Проте після прийняття в 2012 році нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПКУ) суттєво змінилася регламентація доказування, а головне – змінилися повноваження суб'єктів доказування.

В останніх публікаціях учених-процесуалістів спостерігається певна неузгодженість у питаннях щодо ролі суду в доказуванні й стосовно окремих його повноважень.

Безсумнівно, суд є одним із головних учасників кримінального процесу, тому що весь кримінальний процес (кримінальне провадження – за КПКУ) направлений на забезпечення роботи суду. При цьому лише суд є єдиним державним органом, який має право визнати особу винуватою у вчиненні кримінального правопорушення. Враховуючи те, що визнати особу винуватою у вчиненні кримінального правопорушення поза межами доказування фактично неможливо, виникає питання, а чи не буде в цьому випадку суд виконувати функцію обвинувачення, оскільки на суд покладається обов'язок доказати винуватість особи. Таке діаметрально протилежне ставлення до ролі суду в доказуванні під час кримінального провадження обумовлюється необхідністю дослідження та чітким визначенням цієї ролі суду. Отже, означене питання є безсумнівно актуальним.

Постановка завдання. Мета дослідження – з'ясувати роль суду в процесі доказування під час кримінального провадження.

Завдання:

- проаналізувати чинне кримінальне процесуальне законодавство в частині участі суб'єктів кримінального провадження в процесі доказування;
- вивчити думки вчених щодо ролі суду в процесі доказування під час кримінального провадження;
- зробити висновки щодо ролі суду в процесі доказування під час кримінального провадження та в разі необхідності висловити пропозиції щодо вдосконалення законодавства в цій частині.

Результати дослідження. На початку цієї статті ми зазначали, що з'ясування ролі суду в доказуванні під час кримінального провадження є важливим питанням.

Кримінально-процесуальний кодекс України 1960 року (далі – КПКУ 1960 року) чітко наголошував на тому, що суд разом з іншими державними органами та їхніми посадовими особами, які здійснювали кримінальне провадження, зобов'язаний встановити обставини, які мають значення для правильного вирішення справи (ст. ст. 65, 97, 98, 237, 323, 324) [1]. Суд також разом з іншими державними органами, які вели кримінальний процес, був зобов'язаний порушити кримінальну справу (ст. 98 КПКУ 1960 року), тобто розпочати кримінальне провадження та таким чином ініціювати процес доказування. Статті 264 та 289 КПКУ 1960 року передбачали правило, згідно з яким суд мав право розглядати кримінальну справу навіть без участі прокурора [1]. Таке право належало суду й у справах, де не було потерпілого, а прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення. Іншими словами, суд у таких випадках не лише мав право здійснювати доказування, але й фактично мав право на одностороннє дослідження всіх

обставин справи за власною ініціативою, що певним чином можна оцінювати як кримінальне переслідування особи, яку обвинувачено у вчиненні злочину.

На нашу думку, найбільш яскравим прикладом участі суду в доказуванні, відповідно до КПКУ 1960 року, є норми ст. ст. 315-1 та 326 цього нормативно-правового акта. Відповідно до ст. 315-1 КПКУ 1960 року суд у судовому засіданні мав право за власною ініціативою дати доручення органу, який проводив досудове розслідування, виконати певні слідчі дії для встановлення обставин, необхідність з'ясування яких виникла під час судового слідства. Закон не забороняв суду давати доручення для встановлення обставин винуватості особи у вчиненні злочину. Суд, відповідно до ст. 326 КПКУ 1960 року, перебуваючи в нарадчій кімнаті під час постановлення вироку, також міг відновити судове слідство для з'ясування будь-яких обставин, не виключаючи й ті, з'ясування яких було необхідно для встановлення винуватості особи у вчиненні злочину [1].

Чинний КПКУ дещо змінив наголос на ролі суду в доказуванні. Причому, на нашу думку, законодавець у цьому документі зробив це не зовсім чітко, що й дає підстави для висловлення зауважень ученими та практиками. Нечітке визначення законодавцем ролі суду в доказуванні, на нашу думку, пов'язане з декількома чинниками, які впливають на таке визначення. Цими чинниками є інерція поглядів на роль суду в доказуванні під час кримінального провадження та бажання змінити його. Багато практиків і вчених вважають, що суд, приймаючи те чи інше рішення, повинен ретельно дослідити всі обставини події, що ним розглядається. Дослідити – пізнати, з'ясувати на підставі сукупності здобутих у справі доказів. Отже, роль суду в доказуванні є активною, він бере безпосередню участь у доказуванні. На цьому можна було б зупинитися та зробити висновок, що роль суду в доказуванні є активною. Проте слід зауважити, що є вчені, які висловлюють думку про те, що роль суду в доказуванні є нейтральною або пасивною, тобто суд не бере участі в доказуванні. Так, на думку М.А. Погорецького, суд не є суб'єктом доказування. Він, згідно із чинним КПКУ, має лише обов'язок створювати відповідні умови для змагання сторін [3, с. 22].

Учений не наводить аргументів своєї думки, проте його акцент на тому, що суд має лише обов'язок створювати відповідні умови для змагання сторін, дає можливість зрозуміти думку вченого щодо пасивної ролі суду в процесі доказування. Такий висновок можна зрозуміти так: якщо суд буде брати участь у доказуванні, тобто він буде суб'єктом доказування, досліджуючи ті чи інші обставини справи, він стане на бік однієї зі сторін судового розгляду й одразу буде оцінений іншою стороною як упереджений, який виступає на боці іншої сторони судового розгляду. Участь суду в доказуванні обставин, які встановлюють винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, можна оцінювати як його обвинувальну діяльність або діяльність на боці сторони обвинувачення, і навпаки, участь суду в доказуванні обставин, які вказують на невинуватість особи, можна оцінити як діяльність на стороні захисту. Створюючи сторонам однакові умови для доказування, бездіяльність суду в здійсненні доказування (його пасивна роль) є гарантією безсторонності суду та його неупередженості. За таких умов можна говорити, що доказування здійснюється сторонами перед судом, який і повинен зробити висновок про доведеність або недоведеність певних обставин сторонами.

Якщо припустити, що суд буде брати участь у доказуванні, то виникає таке питання: для кого він буде здійснювати таке доказування, кого буде переконувати в доведеності чи, навпаки, недоведеності обставин, які підлягають доказуванню? Відповідь у такому випадку повинна бути однозначною: суд не повинен бути учасником доказування, а сторони повинні наводити докази й переконувати його в достовірності своїх доказів, тобто тільки вони повинні брати участь у доказуванні.

Така аргументація є дійсно переконливою, проте, на наш погляд, не є бездоганною, оскільки невідомо, як бути з тими обов'язками суду, які визначені законом для нього. Чинний КПКУ встановлює, що суд, формулюючи мотивувальну частину своєї ухвали (форми судового рішення), повинен викласти встановлені судом обставини з посиланням на

докази, а також мотиви неврахування окремих доказів (ч. 1 ст. 372 КПКУ). Аналогічні вимоги встановлені й щодо мотивувальної частини вироку (ч. 3 ст. 374 КПКУ) [2].

Такі вимоги законодавця до оформлення судових рішень, на нашу думку, однозначно вказують на активну діяльність суду з доказування. Законодавець у наведених нормах закону чітко наголошує на тому, що суд повинен встановити обставини з посиленням на конкретні докази, за допомогою яких вони встановлені, і викласти це в мотивувальній частині ухвали чи вироку.

Відповідно до ч. 1 ст. 410 КПКУ неповним визнається судовий розгляд, під час якого залишилися недослідженими обставини, з'ясування яких може мати істотне значення для ухвалення законного, обґрунтованого та справедливого судового рішення. Під час постановлення ухвали в кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру суд зобов'язується з'ясувати низку питань (ч. 1 ст. 501 та ч. 1 ст. 513 КПКУ) [2]. Ці й інші норми КПКУ можна оцінювати як такі, що спонукають суд до активності в доказуванні.

Думка законодавця щодо цього питання простежується у висловлюваннях розробників КПКУ. За словами члена робочої групи Національної комісії з підготовки нового КПКУ Л.М. Лобойка, перед цією групою стояло завдання реформувати кримінально-процесуальне законодавство таким чином, щоб розірвати «ланцюг», яким у доказуванні сковані органи кримінального переслідування й суд, та визначити останній суб'єктом продукування доказів [4, с. 141]. Важко із цим не погодитися, оскільки дійсно в досудовому провадженні процедура отримання даних не є демократичною. Попри це найбільший обсяг діяльності з доказування здійснюється не в суді, як це прийнято в демократичних правових державах, а в органах досудового розслідування, тобто в органах кримінального переслідування.

Український кримінальний процес поставлено «з ніг на голову». Доказами є фактичні дані, отримані під час досудового провадження, тобто в тій частині процесу, де змагальність діє у вузьких межах, а повноваження правоохоронних органів є достатньо сильними [4, с. 142].

Говорячи про стандарти доказування, Л.М. Лобойко у своєму підручнику стверджує: «Суд обґрунтовує доказами різноманітні процесуальні рішення як у досудовому, так і в судовому провадженні, у тому числі підсумкове рішення – вирок. На різних стадіях та етапах кримінального провадження ступінь переконання судді може бути різним. Так, наприклад, під час вирішення питання про законність затримання підозрюваного ступінь доведеності вини у вчиненні кримінального правопорушення може бути значно меншим, ніж коли ухвалюється обвинувальний вирок» [5, с. 152].

Ця цитата також свідчить про те, що науковці та розробники КПКУ наполягають на участі суду в процесі доказування та на його активній ролі в такому процесі.

Ми вважаємо, що суд є активним учасником процесу доказування ще й тому, що суд здійснює правосуддя в кримінальному провадженні, а здійснювати правосуддя без встановлення обставин, які є предметом судового розгляду, неможливо, як важко й уявити встановлення обставин без доказування. Зовсім є не логічним також здійснення доказування без участі в ньому.

Уявімо ситуацію, коли під час судового розгляду в судді, який розглядає кримінальну справу, виникла версія про участь обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, і ця версія є відмінною від тієї, на якій наполягає прокурор. Скажімо, в обвинувальному акті йдеться про те, що саме обвинувачений сидів за кермом автомобіля й став винуватцем дорожньо-транспортної пригоди (ДТП), більше того, сам обвинувачений дає такі показання, тому прокурор наполягає на цьому в судовому засіданні. Суддя розуміє, що доказів у справі достатньо, проте їх достатньо тільки тоді, коли обвинувачений зізнається, а робить він своє зізнання, на думку суду, не досить переконливо. Діючи пасивно, суддя не має можливості перевірити свою версію, що за кермом була

інша людина, проте, коли суддя має можливість такої перевірки, він не буде не на боці сторони обвинувачення, не на боці сторони захисту. Перевірка такої версії й буде дійсним правосуддям, бо суддя буде незалежним у своїх висновках та впевненим, що саме ним встановлені обставини справи, а не подані кимось.

На нашу думку, чинний КПКУ й дає такі повноваження суду, наділяючи його правом проведення допиту обвинуваченого (ст. 351 КПКУ), свідка (ст. 352 КПКУ), потерпілого (ст. 353 КПКУ), у ході яких суд має право ставити запитання, тобто бути активним. Допит експерта в судовому засіданні може бути проведено за ініціативи суду (ст. 356 КПКУ). Лише судом у судовому засіданні можуть бути проведено пред'явлення для впізнання (ст. 355 КПКУ), дослідження речових доказів (ст. 357 КПКУ), дослідження документів (ст. 358 КПКУ), дослідження звуко- та відеозаписів (ст. 359 КПКУ), огляд на місці (ст. 361 КПКУ). Згідно із ч. 3 ст. 333 КПКУ суд вправі дати органам досудового розслідування судове доручення про проведення слідчих (розшукових) дій. Однак тут законодавець, на наш погляд, є непослідовним і дає таке право суду лише за клопотанням сторони кримінального провадження, хоча логічніше було б надати йому таке право й за власною ініціативою [2].

А як бути суду, коли прокурор у судовому засіданні надає докази про винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, а захист, навпаки, надає докази його невинуватості? На нашу думку, прийняття судом доказів прокурора чи захисника без їх належної перевірки іншими доказами буде свідчити про упередженість суду, схилення його до позиції однієї зі сторін. Очевидним є одна можливість суду бути неупередженим – наділення його активною роллю в доказуванні, коли суд у відкритому судовому засіданні за участі сторін здійснює перевірку таких доказів і приймає законне й обґрунтоване рішення. Саме активна роль суду в доказуванні й може називатися правосуддям. І здійснюватиме таке доказування суд не для кого, а для чого – для встановлення обставин події, які є предметом судового розгляду, та прийняття законного й обґрунтованого рішення, тобто для здійснення правосуддя.

Висновки. На основі проведеного дослідження можна зробити такий висновок: суд є суб'єктом доказування й при цьому має активну роль у такому доказуванні через наділення його повноваженнями проводити в судовому засіданні пізнавальні судові дії за участі сторін кримінального провадження.

На нашу думку, подальшими напрямками наукових розвідок повинні бути такі:

- уточнення визначення поняття «правосуддя» з урахуванням чинної редакції КПКУ;
- регламентація пізнавальних судових дій та участі в них учасників судового розгляду.

Список використаних джерел:

1. Кримінально-процесуальний кодекс України. – К. : Атіка, 2001. – 208 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20120413/page2#n2>.
3. Погорецький М.А. Актуальні питання теорії доказів / М.А. Погорецький // Докази і доказування за новим кримінальним процесуальним кодексом України (до 75-річчя з дня народження доктора юридичних наук, професора Михайла Макаровича Михеєнка) : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (6-7 грудня 2012 р., м. Київ). – Х. : Видавець Строков Д.В., 2013. – 376 с.
4. Лобойко Л.М. Реформування кримінально-процесуального законодавства в Україні (2006-2011 роки) : [монографія] : в 2-х ч. / Л.М. Лобойко. – К. : Істина, 2012. – Ч. 1 : Загальні положення і досудове провадження. – 2012. – 288 с.
5. Лобойко Л.М. Кримінальний процес : [підручник] / Л.М. Лобойко. – К. : Істина, 2014. – 432 с.

